

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

KÁSIPSHILIK, USTASHILIQ HÁM QOL ÓNERINIŃ TÁLIM-TÁRBIYADAǵÍ ÁHMIYETI

Dauletmuratova

Mexribaniu

Bektileuovna

*Ájiniya atındaǵı NMPI Qaraqalpaq
ádebiyatı kafedrası erkin izleniwshisi*

Hár qanday xalıqtıń ózine tán belgili dárejede óneri bolǵan. Sebebi, hár qanday eldiń jasaw sharayatı, dástúri ózlerine tán ónerdi talap etedi. Ónerdiń rawajlanıwı ushın xalıqtıń sociallıq jaǵdayları da ádewir tásir jasaydı. Eger xalıq ózge eller menen kem qarım-qatnasta jasasa, ol ózine qolaylı bolsın ya qolaysız bolsın, ózinde óner kásiptiń barlıq tarawların rawajlandırıwǵa májbúr boladı.

Qaraqalpaqlar burınnan-aq agrar el bolǵan. Olar kóbinshe diyqanshılıq, mal sharwashılıǵı hám ańshılıq penen shuǵıllanǵan. Sonıń ushın da dúnya bazarına kóp muǵdarda ań terilerin hám ǵalle ónimlerin shıǵarǵan. Biraq sol waqıttaǵı transporttıń qıyınshılıǵı basqa eller menen bolǵan qarım-qatnaslardı tómenletip, óz elinde barlıq kásiplerdiń rawajlanıwın talap etken. Usınday sebepler menen elde hár qıylı kásipshilik túrleri: ustashılıq, ǵúlalshı, zergerlik, juwazshılıq, temirshilik, shoyınshılıq, bóz toqıw, keste tigiw, áytewir xalıqqa zárúr bolǵan zatlardı óz qolınan jasaw zárúrligi tuwılǵan. Xalıq: «Zavodtıń negizi kórik, fabrikanıń negizi qozaq» -dep ataǵanınday-aq qol ónermentshiligi negizgi orındı iyelegen.

Biz aldınǵı bapta hár qanday adamnıń úy dáskelerin soǵıw uqıbınıń bolǵanlıǵı haqqında aytqanbız. Lekin «Ońısqı basqa, ház basqa» degendey ónermentshiliktiń de ózine tán ayırıqshılıǵı bolǵan. Dáske hár qanday usılda soǵılıwı múmkin. Biraq ustanıń óneri óz aldına. Kásiptiń ózi de uqıp hám talanttın kelip shıǵadı. Bul jaǵday belgili kásip adamların payda etken. Mısalı, úy soǵatuǵın úyshi, jay salatuǵın peshman, arba, keli-kelsap, tabaq-qasıq soǵatuǵın aǵash ustası, qazan, quman soǵatuǵın shoyınshı, bel, ketpen, balta soǵatuǵın temirshi, júzik, sırǵa, árebek, háykel soǵatuǵın zerger, kiyim tigituǵın mashınshı, etik tigituǵın etikshi, malaqay tigituǵın malaqayshı, kón tayarlaytuǵın kónshi, ton tigituǵın tonshı hám basqalar. Bunnan tısqarı xalıq xojalıǵı menen keńnen baylanısqan egin egetuǵın diyqan, mal baǵatuǵın padashı, ań awlaytuǵın ańshı, balıq aulaytuǵın balıqshı, may shıǵaratuǵın juwazshı, otınshı, quwırdaqshı, dúkanshı, baqqal, sawınshı, tigiwshı, pishiwshı, adam emleytuǵın táwip, bala oqıtatuǵın molla, nanbayshı, ǵárrekshı, kirkireshı, mórshı hám taǵı basqalar bolǵan.

Belgili alım Qallı Ayımbetovtıń kórsetiwinshe erte dáwirdegi Shımbay qalasında

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

ayırım kásipsiz adamlar da bolǵan. Mısalı, qumarpazlar, páyekshiler, shaypurıshlar, jarshılar, máddeshiler, palkerler, tilenshiler, kisapırlar hám taǵı basqalar. Lekin kásip iyelewdiń ornı bir basqa. Sebebi, hár qanday adam óz kásibinen kamal tabadı. Xalıqtıń algısına bólenedi. Ayırım qolı gúl adamlar óz miyrasların áwladtan áwladlarǵa qaldıradı. Pútkil dúnya xalıqları aldında ádiwli ataq qaldıradı.

Bul biybaha miyrastıń negizleri xalıq muzeyleri. Sonıń ushın da Amerika alımları hár bir kishkene xalıqtıń qol óneriniń tariyxı menen biykarǵa qızıǵıp atırǵan joq. Qaraqalpaqstan ulke tanıw muzeyinde xalqımızdıń ásirdeń ásirlerge miyras etip qaldırǵan ájayıp qol óneriniń ótmishi. Álbette, bul xalıq ustaları qolınan biná bolǵan úlken gáziyne. Sonıń ushın da ustashılıqtı qaraqalpaq xalkınıń ata kásibi - dep atawǵa boladı. Solay da qaraqalpaq ustashılıǵı eki toparǵa bólinedi.

1. Ağash ustashılıǵı. Bunıń negizi ağashtan buyım jasaw bolıp, bul temirge qaraganda tariyxı jaqın bolıp kóringeni menen de alımlar onıń júdá uzaq jıllardan payda bolǵanlıǵın dálilleydi. Onıń sebebi: ağash tayar shiyki zat. Ol hár qanday elden tabıladı. Meyli, awıl yaqı qala bolsın, áytewir ağash tabıladı. Sonıń ushın da rawajlanǵan yaqı rawajlanbaǵan eller bolsın, barlıǵı da dáslepki ónerin ağashtan baslaǵan. Biraq olar metall sıyaqlı uzaq jasay almaydı. Usınday sebepler menen biziń zamanımızǵa kelip jetpegen de bolıwı múmkin. Lekin kópshilik xalıqtıń ónermentshiligi ağashtan baslanadı.

2. Temir, shoyın hám mıs ónermentshiligi. Bul zatlar shınında da uzaq ásirlerge shıdaydı. Sonıń ushın da bul materiallardan jasalǵan zatlar uzaq dáwirler miyrası sıpatında kórine beredi. Bul eki ustashılıqta kórkem óner menen baylanıslı. Sonıń ushın da ağash ustashılıǵındaǵı sandıq hám jay naǵısları menen qobız, duwtarlardı, zergerler soqqan hayal-qızlardıń taǵınshıqların alımlar ayrıqsha bahalaydı. Bunıń eń baslı sebebi, bul buyımlardı soqqan ustalar óz isiniń sheberi bolıwı menen birlikte xudojnik, yaqı qobız, yaqı duwtar soǵatuǵınları ustashılıqtan tısqarı kewli nama tanıytuǵın sazende, al bilezik hám sırǵa soǵatuǵınları estetikalıq talǵamları ádewir joqarı adamlar bolıp keledi.

Qaraqalpaqstan etnografiyası tariyxında bul baǵdar boyınsha Esbergen Xojaxmetov, Aynazar Ótemisov hám Aǵınbay Allamuratovlar oǵada qunlı miynetler járiyalanǵan. Al, biziń kitabımız ilimiy kópshilikke baǵıshlanǵan miynet bolǵanı ushın olardıń hár birine toqtap ótkendi maqul kórmedik. Sebebi, olardıń miynetleri XIX-XX ásirdegi qaraqalpaq ustashılıq óneriniń tariyxın sóz etiw menen birge olardıń buyımlardı soǵıw usılların da sóz etedi. Al, bul kishkene miynette hár buyımdı sóz etip otırıwdıń qájeti joq. Solay bolsa da biz óz pikirimizdi bayan etiw baǵdarında olardıń ayırım pikirleri menen ortaqlasqandı maqul kórdik.

Qaraqalpaq ağash ustashılıǵınıń qashan nayda bolǵanlıǵı haqqında boljaw qıyın. Biziń eramızdan burınǵı ásirlerde ótken Grek tariyxshısı Geradot qaraqalpaq qawimlerine

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

qatnası bar Aral jaǵalarındaǵı Sak hám Massagetler haqqında ayta kelip, olarda altın hám mıstıń kóp ekenligin bayanlaw menen birge, aǵashtan iyilgen sarı jay, aǵash arbalardıń bar ekenligin jazadı. Demek, arbashılıq óner sol dáwirlerde payda bolǵanlıqtan, onı keyingi dáwirler menen baylanıstırıwǵa bolmaydı. Biraq qaraqalpaqlardıń tariyxı júdá kesh izertlengenı ushın bul haqqında jazılǵan soǵı dáwir dereklerine ǵana iyemiz. Biraq aǵash ustaları soqqan sandıq, besik, arba haqqındaǵı derekler hár qıylı dáyirlerde dóregen dástan, tariyxıy jırlarda kóp ushıraydı.

Mısalı:

Ǵodalaq arba júrmestey,
Qaǵawiymedi elińiz.
Telegen arba júrmestey,
Gergewlimedi elińiz.

(«Edige»)

Yaki bolmasa erte dáyirlerde payda bolǵan xalıq qosıqlarında:

Qaraǵım meniń jasında,

Jasıl qalpaq basında,
Áshekeyli aq otaw,

Aǵasınǵıń qasında, -dep atalǵan xalıq qosıqların alıp qarayıq. Bul dereklerdegi «ǵodalaq arba», «telegen arba», «aq otaw» jaqın jıllardıń miyrası emes. Yaki áyyemgi dáwirlerden baslap qıpshaqlarǵa uran bolǵan «Toqsaba» nıń (gúbi ıdıstıń) ózi de aǵashtan jasalǵan. Ol da álle qanday ustalar tárepinen jasalǵan. Yaki aǵashtan jasalǵan erdiń ózi VI ásir dereklerinde ushıraydı. Bunnan tısqarı «emen ergenek, qaraǵay saplı nayza, torańǵıldan iyilgen toǵın» lardıń ózi talay tariyxıy dáwirlerdi óz ishine aladı.

Türkler shejiresin jazǵan Ábilǵazı Bahadırxannıń ózi de qaraqalpaqlar etnogenezinde eń baslı orınlardıń birin iyelegen Qańlı qawiminiń babasın da eń dáslepki arba ustası sıpatında táriyiplegen. Yaki bolmasa Qańlı atamasınıń ózinde arbanıń ǵańǵırlawınan kelip shıqqan deydi. Bul haqqında kórnekli qaraqalpaq klassik shayırı Berdaq óz shejiresinde:

Shunda Qańlı usta boldı,

Qaǵıp-silkip arba qıldı,

Jup shuyin Shúyit saldı,

Shundan Shúyit bolǵan eken,

-dep jazadı. Sol ushın da qaraqalpaqlarda arbanı erlewshilik bar. Bul eldi biriktiriw nishanı bolıp ta xızmet atqarǵan. Máselen, arba jup arıs, altı bólekten turadı. Tariyxta eldi biriktiriw ushın sol jaǵdaylar esapqa alınsa kerek. Usınday sebeplerge kóre qaraqalpaq xalqınıń jup arıs hám altı qawim bolǵanlıǵı kóp ǵana alımlardı oylandırǵan.

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍDA FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Allamuratov A. «Qaraqalpaq óneri tariyxınan. «Qaraqalpaqstan» baspası, Nókis 1968-jıl.
2. Allamuratov A. «Máńgi miyras», «Bilim» baspası, 1993-jıl.